
"Lekarze w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach w XIV–XV wieku", Michalina Broda, Kraków 2013 : [recenzja]

Hereditas Monasteriorum 5, 424-427

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Witki opublikowanych w językach hiszpańskim i włoskim²⁴. Lekturze towarzyszy dojmujące wrażenie chaosu – trudno dopatrzeć się myśli przewodniej w doborze i kolejności podejmowanych tematów. W tekście brakuje odniesień do ilustracji. Korzystanie z bibliografii utrudniają jej podział tematyczny na aż 11 części oraz pominięcie wielu publikacji przywołanych w przypisach. Zabrakło indeksów oraz spisu ilustracji.

Choć wspomniane braki i niedociągnięcia znacząco obniżają wartość opracowania, należy docenić szerokie spojrzenie na dziedzictwo artystyczne trynitarzy oraz próbę ukazania go na tle sztuki europejskiej.

Mirosława SOB CZYŃSKA-SZCZEPAŃSKA
Zakład Historii Sztuki
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Michalina BRODA, *Lekarze w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach w XIV–XV wieku*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, 2013, ss. 226, streszczenie w języku angielskim

Recenzowana książka jest kolejną już publikacją Michaliny Brody dotyczącą tematyki państwa zakonu krzyżackiego w Prusach. Dobra znajomość tematu i rozległa baza źródłowa sprawiają, że praca ta – mimo niewielkich rozmiarów – w sposób ciekawy i solidny przedstawia zagadnienie ujęte w tytule. Książka została podzielona na sześć części – wstęp, cztery rozdziały oraz zakończenie.

Już na początku wstępu autorka wyjaśnia newralgiczną kwestię użycia terminu „lekarz” i przedstawia grupę osób zakwalifikowanych do tej nazwy. Jako że w omawianej epoce można wymienić przynajmniej kilka zawodów zajmujących się leczeniem, nie wliczając w to podejmujących się doraźnej pomocy medycznej przedstawicieli innych profesji (np. kowali czy owczarzy), jasne i precyzyjne zdefiniowanie omawianej grupy wydaje się kluczowe. Nie budzi zastrzeżeń dobór cezury chronologicznej, która jest logiczna i dobrze uzasadniona.

Baza źródłowa pracy jest niezwykle szeroka: autorka wykorzystuje zarówno archiwalną korespondencję, jak i dokumenty notarialne, zapiski urzędowe i rachunki zakonu krzyżackiego, księgi rachunkowe i ławnicze miast, a nawet metryki uniwersyteckie. Duża część tych źródeł została już opracowana i wydana, co – jak się wydaje – umożliwiło tak rozbudowaną kwerendę. Przedstawiona baza źródłowa jest bardzo niejednorodna, co w przypadku tego rodzaju pracy zdecydowanie należy traktować jako atut – pozwala bowiem naświetlić temat z różnych perspektyw i uzyskać maksymalnie szczegółowy obraz. W dość minimalistyczny sposób natomiast opisano literaturę przedmiotu, stwierdzając po prostu, że takiej praktycznie nie ma. Budzi to pewne wątpliwości; choć praca ta z pewnością w zasadniczej części skupia się na kwestii nieprzebadanej, to jednak tematyka medycyny i organizacji lecznictwa w miastach pruskich (np. Toruniu), roli społecznej lekarzy (ich pochodzenia, funkcji pozamedycznych, zarobków) czy wreszcie metod leczenia i używanych leków była już przedmiotem dociekań naukowych. Na niektóre z nich autorka sama się zresztą powołuje. Tym samym trudno uznać, że tematyka

---

24 Zob. przyp. 11 i 17.

ta *in extenso* nie była dotąd badana. To drobne ominięcie wydaje się o tyle istotne, że autorka wielokrotnie ociera się o kwestie poboczne, stosunkowo dobrze już rozpoznane w literaturze przedmiotu, pozostawia je jednak bez wyjaśnienia.

Rozdział pierwszy stanowi wprowadzenie do leczenia w średniowieczu. Autorka omawia w nim zasady edukacji uniwersyteckiej i cechowej, nakreśla też istotne dla zagadnienia różnice prawne i zwyczajowe między medykami a chirurgami. W dalszej części rozdziału przedstawia postacie lekarzy występujących na dworach państw Europy Środkowo-Wschodniej. Fragment ten (dość obszerny, 16-stronicowy), choć ciekawy, zasadniczo nie wnosi nic do tematu. Jest to niezwykle szczegółowy opis, obfitujący w fakty, anegdoty i ciekawostki, wydaje się jednak zupełnie zbędny i niezwiązany z meritum. Jeśli faktycznie chodziło o pokazanie sytuacji lekarzy w ościennych państwach, to wystarczyłoby kilkudziesięciu podsumowanie, odnośnik do wykorzystanej literatury i stwierdzenie, że w Prusach sytuacja ta była podobna. Dzięki temu czytelnik nie musiałby poznawać wszystkich zawiłości sprawy i spokojnie mógłby zawierzyć autorce i autorytetowi przytaczanych przez nią badaczy.

Rozdział drugi wydaje się kluczowy i najistotniejszy dla pracy – przedstawia on w niezwykle drobiazgowy sposób sylwetki lekarzy świadczących swe usługi zakonowi i miastom pruskim. Całość zorganizowana jest w dwie grupy (lekarze wielkich mistrzów i lekarze miast pruskich) i uporządkowana chronologicznie. Badaczka, choć operuje wieloma źródłami i przedstawia znaczną ilość informacji, sprawnie buduje narrację, zachowując przejrzystość tekstu i logiczny porządek. Dobra znajomość tematu pozwala jej na wchodzenie w polemikę z literaturą przedmiotu, weryfikowanie niepewnych informacji, budowanie nowych interpretacji oraz odszukiwanie błędów i nieścisłości w dotychczasowym stanie wiedzy. Argumentacja przeprowadzana jest w sposób spójny i przekonujący, a wyrażane sądy – co bardzo ważne – są wyważone i dobrze uzasadnione w materiale źródłowym.

Trzeci rozdział stanowi uzupełnienie rozważań prowadzonych na poprzednich stronach i wyjaśnia pochodzenie lekarzy uchwytnych w analizowanym materiale źródłowym. Część ta także zasługuje na pochwałę w zakresie przejrzystej i logicznej narracji oraz drobiazgowej kwerendy. Niestety brak w niej wniosków i podsumowania, które np. wyjaśniałoby, jaka część lekarzy praktykujących w Prusach pochodziła z tych ziem oraz czy liczba wykształconych medyków lokalnego pochodzenia była wyższa niż gdzie indziej. Bez tego pozostaje wrażenie niewykorzystanego potencjału, a celowość zaangażowania znacznych sił w ten fragment badań staje pod znakiem zapytania. Czytelnikowi przedstawia się bowiem m.in. szczegóły z życia lekarzy, którzy urodzili się w Prusach, „brakuje jednak potwierdzenia ich jakichkolwiek późniejszych związków z tym władztwem”. Autorka słusznie konstatuje, że źródła nie pozwalają na ustalenie pochodzenia wszystkich lekarzy w państwie zakonnym, jednak należy przeanalizować dostępny materiał i wyciągnąć z niego wnioski. Jeśli zaś jest on niewystarczający do przedstawienia jakichkolwiek, choćby ostrożnych uogólnień, to należy zastanowić się nad celowością umieszczenia tego rozdziału w pracy. Ponadto zarówno w tym, jak i w poprzednim rozdziale odczuwa się niewystarczające odniesienia do fachowej literatury poruszającej kwestie pokrewne z omawianym zagadnieniem, która stosunkowo dobrze opisuje wiele z przytoczonych i nierozwiązanych przez autorkę problemów. Gdy zawodzi materiał źródłowy, autorka zachowuje ogromną powściągliwość, formułując jedynie domysły, lecz w niektórych przypadkach kwestie te zostały już przebadane na innym gruncie. Niewyjaśnione sprawy nie dotyczą wprost opracowywanego tematu, lecz jedynie motywów pobocznych, pozostawiają jednak odczucie pewnego niedosytu.

Ostatni, czwarty rozdział różni się nieco od dwóch poprzednich, jako że bardziej niż na postaciach samych lekarzy skupia się on na ordynowanych przez nich lekach i terapiach oraz

pobieranych za nie opłat. Autorka w sposób rzetelny i szczegółowy przedstawia leki i kuracje opisane w przeanalizowanych źródłach, nieraz podejmuje też niezwykle trudny i godzien podziwu wysiłek identyfikowania niektórych składników leków oraz określania ich działania. W wypadku opisów kuracji medycznych doskwiera nieco zbyt skąpa ilość odwołań do przebogatej literatury fachowej odnoszącej się do metod leczenia stosowanych w średniowieczu. Nieraz bowiem poruszane są kwestie stosunkowo dobrze rozpoznane (np. znaczenie diety, wpływ różnych pokarmów na stan humorów, specyfika postrzegania wieloskładnikowych panaceów, upuszczanie krwi i jej diagnostyka), z którymi autorka mierzy się często samodzielnie. Z tego trudnego zadania wychodzi generalnie zwycięsko, siłą rzeczy jednak pozostawia wiele zagadnień bez stosownego komentarza i wyjaśnienia. Dalsza część ostatniego rozdziału poświęcona została zarobkom lekarzy i kosztom niektórych kuracji. Przedstawia się w niej odnaleziona w materiale źródłowym informacja o jednorazowych i całorocznych wynagrodzeniach przyznawanych medykom i chirurgom, zwracając uwagę na przyczynę ich zróżnicowania. W celu dopełnienia obrazu można by pokusić się tu o dodanie krótkiego przedstawienia siły nabywczej ówczesnego pieniądza, albowiem dla czytelników gorzej obeznanych z realiami finansowymi XV w. informacje o kwotach wyrażone w guldenach i grzywnach mogą okazać się niewiele znaczące. Wątpliwości budzi natomiast stwierdzenie, że medycy praktykujący w państwie krzyżackim dysponowali znacznymi środkami finansowymi i „byli sowsicie uposażani”. Dotyczy to przedstawianych na podstawie rachunków lekarzy służących w otoczeniu wielkich mistrzów, autorka sama jednak zastrzega, że z pewnością nie są to wszyscy lekarze, którzy pracowali w państwie krzyżackim. Dochodzi bowiem jeszcze grupa lekarzy miejskich oraz trudna do oszacowania liczba medyków i chirurgów nieuchwytnych w źródłach. Choć profesja medyka, a częściowo i cyrulika, była generalnie zawodem stosunkowo intratnym, to należy domniemywać, że jedynie najpopularniejsi (najskuteczniejsi?) lekarze faktycznie zarabiali znaczące sumy, zwłaszcza zaś ci, którym poszczęściło się i zdobyli zaufanie dworu. Sytuacja taka wydaje się tym bardziej prawdopodobna, że znajduje potwierdzenie źródłowe w następnych stuleciach.

Zakończenie stanowi krótkie i klarowne podsumowanie. Formułowane wnioski wynikają z prowadzonej narracji i przytaczanego materiału źródłowego i stanowią logiczny ciąg z całością pracy. W celu stworzenia pełnego obrazu sytuacji lekarzy w państwie zakonnym należałoby dodać choć kilka słów opisu obsługiwanych pacjentów i poinformować czytelnika, jaką stanowili grupę społeczną. Z dotychczasowych badań wynika jednoznacznie, że u profesjonalnych chirurgów i medyków leczyła się nie całość społeczeństwa, lecz jedynie część mieszkańców miast i warstwy najzamożniejsze. Przygniatająca większość chłopów pozostawała poza zakresem oddziaływania opisywanych lekarzy. Brak tego rodzaju wprowadzenia na początku lub uwagi na końcu pracy może skutkować mylnym wrażeniem, że tytułowi lekarze byli jedynym źródłem pomocy medycznej dla ludności państwa krzyżackiego.

Niezwykle interesujący i wartościowy jest załącznik do pracy, w którym w formie tabeli wypisano w porządku chronologicznym wszystkich lekarzy występujących w źródłach, wraz z podaniem informacji o ich pochodzeniu, miejscu przebywania oraz terminach, jakimi są opisywani (np. „magister”, „meister”, „medicus”, „arczt” itp). Podsumowanie to ogromnie ułatwia orientację w temacie. Bardzo istotne jest przedstawienie wielości nazw, jakimi określano nieraz tę samą osobę (część z tych nazw w pewnym stopniu wyklucza się, np. „magister medicus” to tytuł przysługujący wykształconym na uniwersytecie medykom, a mianem „meister” i „arczt” określano zazwyczaj chirurga kształconego w systemie cechowym). Potwierdza to przedstawioną przez autorkę i ugruntowaną w literaturze tezę, że kwestie formalnych rozgraniczeń, nazw i zakresu kompetencji pośród lekarzy nie były ściśle przestrzegane. Przy okazji należy nadmienić

o pewnych wątpliwościach, które budzi wprowadzenie przez autorkę w omawianej pracy terminu „lekarz ran”, stanowiącego kalkę językową występującego w języku niemieckim „Wundarzt”. W literaturze przedmiotu do określania tego rodzaju fachowców używa się terminów „chirurg”, „cyrulik” oraz „felczer”. Choć ostatni z nich rozpowszechnił się dopiero w XVIII i XIX w. i w omawianej epoce raczej nie występował, przyjęło się jednak stosować go właśnie jako odpowiednik niemieckiego „Wundarzt”. Jak już wspomniano, w praktyce rozróżnienie zakresu kompetencji chirurga, cyrulika i „lekarza ran”, a nawet medyka było bardzo umowne i nieraz dochodziło do ich nakładania się, co zresztą autorka sama zauważa. W pracy jednak stosuje się do opisanie tej samej osoby wymiennie terminy „lekarz ran” i „chirurg”, co ostatecznie podważa stosowność wprowadzania nowego terminu dla określania fenomenu o już ugruntowanej i powszechnie używanej nazwie.

Książka *Lekarze w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach w XIV–XV wieku* stanowi przykład rzetelnie i solidnie przeprowadzonego badania, z uwzględnieniem szerokiej bazy źródłowej, a podejmowany przez autorkę temat do tej pory pozostawał słabo rozpoznany. Umiejętne operowanie różnorodnymi źródłami w celu wszechstronnego i szczegółowego przedstawienia postaci lekarzy stanowi niezaprzeczalny atut. Zachowanie logicznego ciągu myślowego, umiejętność przeprowadzenia klarownego i przekonującego dowodu opartego na źródłach oraz trudna sztuka zachowania pewnej lakoniczności w opisie sprawiają, że praca jest przejrzysta i przystępna. Pomimo wymienionych drugorzędnych zastrzeżeń recenzowaną książkę należy ocenić jako bardzo wartościową pozycję. Pozostaje mieć nadzieję, że autorka będzie kontynuowała badania w tym kierunku.

Jakub WĘGLORZ
Instytut Historyczny
Uniwersytet Wrocławski

---

*Друкарня Почаївського Успенського монастиря та її стародруки.
Збірник наукових праць [Drukarnia Poczajowskiego Uspieńskiego
klasztoru i jej starodruki. Zbiór prac], Київ: Національна Академія Наук
України, Національна Бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2011,
ss. 263, il. 39, bibliografia**

Publikacja stanowi efekt końcowy realizowanego w latach 2005–2007 projektu naukowego *Cyrylickie wydania drukarni poczajowskiego monasteru od 18 do pierwszego trzydziestolecia 19 wieku. Badania historyczno-księgoznawcze. Katalog. Ochrona*. Badania dowiodły, że tłoczone cyrylicą produkty wydawnicze tej oficyny przechowywane w zbiorach Działu Ksiąg Rzadkich i Starodruków Biblioteki Narodowej Ukrainy im. W. I. Wernadskiego (Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, dalej: BNU) i Biblioteki Rosyjskiej Akademii Nauk (Российская академия наук, dalej: BRAN) są nie tylko bogate pod względem ilościowym, ale także interesu-

---

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.